

СЕКЦІЯ 2. ПЕДАГОГІЧНА ТА ВІКОВА ПСИХОЛОГІЯ

УДК 159.923-053.6:338.48-52

**ФОРМУВАННЯ АЛЬТРУЇСТИЧНОЇ ПОЗИЦІЇ
ЦІЛЬОВОЇ СПРЯМОВАНОСТІ ОСОБИСТОСТІ**Васильєв Я.В., д. психол. н.,
професор кафедри психології*Чорноморський національний університет імені Петра Могили*Шилова Н.І., викладач
кафедри психології*Чорноморський національний університет імені Петра Могили*

У статті обґрунтована актуальність і практична значущість проведення формувального експерименту у виховному просторі на основі спортивного туризму. Проаналізовано різні точки зору щодо визначення терміна «спрямованість». Розкрито сутність, структуру і зміст процесу формування цільової спрямованості підлітків за допомогою теорії планомірного формування дій та понять П.Я. Гальперіна. Описується система розвитку альтруїстичної позиції протягом занять з підготовки до походів різних категорій складності та під час подорожей. Представлені результати показників сфер направленості та рівневої структура підлітків; надано часові характеристики виконання обов'язків залежно від обраної посади в групі.

Ключові слова: *спрямованість, цільова спрямованість, спортивний туризм, ролі, система змінних посад, особистість, підлітковий вік, альтруїстична позиція, формування.*

В данной статье обоснована актуальность и практическая значимость проведения формирующего эксперимента в воспитательном пространстве на основе спортивного туризма. Проанализированы различные точки зрения относительно определения термина «направленность». Раскрыта сущность, структура и содержание процесса формирования целевой направленности подростков с помощью теории планомерного формирования действий и понятий П.Я. Гальперина. Описана система развития альтруистической позиции в течение занятий по подготовке к походам различных категорий сложности и во время путешествий. Представлены результаты показателей сфер направленности и уровневая структура подростков; представлены временные характеристики выполнения обязанностей согласно выбранной должности в группе.

Ключевые слова: *направленность, целевая направленность, спортивный туризм, роли, система сменных должностей, личность, подростковый возраст, альтруистическая позиция, формирование.*

Vasiliev J.V., Shilova N.I. FORMATION THE ALTRUISTIC POSITION OF THE INDIVIDUAL'S TARGET ORIENTATION

In this article the urgency and practical importance of the formative experiment in the educational space on the basis of sports tourism is justified. There was analyzed the different points of view regarding the definition of the term "orientation". The essence, structure and content of the formation of a target orientation of teenagers using the theory of planned formation of actions and concepts Galperin. This system of altruistic position during training in preparation for the campaigns of the various categories of complexity, and while traveling. The results of the performance areas of focus and adolescents tier structure were presented; there were given the temporal characteristics of the performance of the duties of the selected positions in the group.

Key words: *orientation, goal orientation, sports tourism, role of the system of interchangeable positions, personality, adolescence, altruistic position, formation.*

Постановка проблеми. Історія вивчення проблеми спрямованості особистості нараховує більш ніж 80 років, відколи у роботах С.Л. Рубінштейна з'явилися перші посилання на наявність у структурі особистості такої особливості, яка зайняла провідне місце серед інших утворень. За час, що минув, були зроблені спроби теоретичного та експериментального розв'язання цієї проблеми у роботах К.К. Платонова, В.А. Семиченко.

Слід відзначити, що в основному розроблялися теоретичні аспекти спрямованості особистості за рахунок введення в її зміст нових компонентів. Експериментальні дослідження безпосередньо спрямованості не велися, оскільки мотивацію поведінки особи можна було вивчати за рахунок методів, розроблених в інших галузях психології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній психології при вирішенні

проблем, пов'язаних з розробкою питань спрямованості особистості, спираються на ідеї, закладені в працях радянських дослідників (С.Л. Рубінштейна, О.М. Леонтьєва, К.К. Платонова). С.Л. Рубінштейн пов'язує діяльність людини перш за все з цілями та мотивами. Теорія діяльності, створена С.Л. Рубінштейном і О.М. Леонтьєвим, не тільки розкриває структуру і зміст психологічної діяльності та її зв'язок із потребами, а й допомагає зрозуміти, яким чином та чи інша діяльність пов'язана з цілями, які ставить перед собою особистість. У теоретичному плані значний внесок у вирішенні проблеми взаємозв'язку цілей і мотивації у діяльності внесли Б.Ф. Ломов, Є.М. Нікіреєв та В.А. Семиченко. Проблема цілей розглядалась у підходах вчених-фізіологів (І.П. Павлов, П.К. Анохін), а також дослідженнях процесів цілеутворення (О.К. Тихомиров, А.Ф. Коган), у перспективі майбутнього (К.О. Абульханова-Славська, К.К. Платонов).

Новизна нашого дослідження полягає в тому, що при аналізі ситуації, яка склалася з пошуком психологічних механізмів спрямованості особистості, ми звернули увагу на важливий компонент цієї структури, який входив до її складу ще у перших визначеннях С.Л. Рубінштейна. Таким важливим компонентом спрямованості є мета. На її важливе значення також звернув увагу А.Г. Маслоу, який писав: «Тільки фундаментальні цілі зберігають сталість у тих безперервних змінах, які треба враховувати психологічним теоріям, що приймають динамічний підхід» [2, с. 52]. А також: «Визначальна риса більш глибокого аналізу полягає в тому, що у кінцевому рахунку він приводить до певних цілей або потреб, за якими ми вже нічого не знаходимо, тобто до задоволення певних потреб, які є кінцевою метою» [2, с. 48].

Постановка завдання. Завдання дослідження полягає у необхідності проаналізувати процес формування альтруїстичної позиції цільової спрямованості підлітків під час занять спортивним туризмом.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для безпосереднього експериментального вивчення спрямованості особистості нами була розроблена методика дослідження цільової спрямованості особистості (ЦСО), що дозволила виявити структурні особливості цього виду спрямованості – змістовні показники цілей, що включають сім сфер особистості: особисту, інтимну, сімейну, дружню, навчально-професійну, суспільну та самодіяльну, яка визначена як лінійна або горизонтальна та рівнева структура, що відображає мотиваційні особливості особи, які мають чотири

рівні. Перший рівень – фундаментальний, який складається з цілей, що спрямовані на задоволення біологічних потреб, а інші три рівні відносяться до трьох позицій особистості: егоцентричної, раціональної та альтруїстичної.

Проведений просторово-часовий континуум психологічних ситуацій дозволив виявити суттєвий показник цільової спрямованості особистості – віддаленість цілей від ситуацій теперішнього часу. За цим показником було виявлено три види цілей: близькі, що характерні для фундаментального рівня та егоцентричної позиції, середньовіддалені цілі – відповідно до раціональної позиції, та віддалені – до альтруїстичної позиції. Психосемантичний аналіз змісту цілей довів, що для близьких цілей характерні односкладні речення, у середніх цілях речення доповнюються словами, що за змістом є суттєвими ознаками досягнення мети або морально-етичними оцінками. Віддалені цілі відрізняються включенням у зміст речень слів, що відображають загальнолюдські цінності, допомогу іншим та саморозвиток.

Методика дослідження цільової спрямованості особистості дозволяє також встановити: 1) особливості несвідомо-свідомої динаміки типології особистості, що включає чотири типи психодинамічних відносин: альтруїстичний, раціональний, впертий та парадоксальний; 2) особливості саморозвитку особистості, що включають чотири процеси: самовизначення, самореалізацію, самовдосконалення (самоактуалізацію), сумарний показник саморозвитку; 3) риси особистості, які впливають на постановку різних за віддаленістю цілей та на процеси саморозвитку. Найбільш повний зміст методики ЦСО міститься у роботах Я.В. Василюєва [1, с. 156]

Отримані результати експериментальних досліджень дозволяють визначити цільову спрямованість особистості як певну ієрархію цілей людини, що має мотиваційну структуру, відображає особистісну позицію, яка спрямована на досягнення перспективних цілей, переважно у ситуаціях майбутнього часу. Орієнтація на майбутній час у цільовій спрямованості особистості закладена за визначенням мети (як образу або «моделі потрібного майбутнього»), яке надав М.О. Бернштейн. Така особливість цільової спрямованості дозволила нам визначити її як складову частину футур-реального підходу у психології, який розглядає орієнтацію людини на майбутнє як основний напрям її спрямованості.

Ці думки виникли у нас тоді, коли один з авторів цієї статті під керівництвом

П.Я. Гальперіна та разом з М.М. Нечаєвим писав кандидатську дисертацію про психологічні механізми тактичного мислення. Було звернено увагу на те, що майстри спорту відрізняються від спортсменів нижчої кваліфікації тим, що вони більше взаємодіють з партнерами, надають взаємодопомогу та діють за принципом «чим більше віддаю іншому, тим більше отримую». В основі таких міжособистісних стосунків закладена альтруїстична мотивація, яка у цільовій спрямованості співпадає з альтруїстичною позицією особистості.

З іншого боку, ми дотрималися прийнятого у теорії планомірного формування розумових дій та понять П.Я. Гальперіна розуміння формувального експерименту як провідного методу дослідження. Тому нами було висунуто гіпотезу про дослідження психологічних механізмів цільової спрямованості особистості завдяки зазначеному методу. Слід відмітити, що формувальний експеримент вперше застосовується при дослідженні мотиваційних аспектів спрямованості особистості та має певні відмінності від традиційного підходу.

По-перше, треба враховувати виявлені три види позицій цільової спрямованості особистості. Як уже зазначалося, егоцентрична позиція відображає задоволення біологічних та матеріальних потреб та меркантильно-утилітарну мотивацію, що відповідає традиційному процесу виховання та навчання. Раціональна позиція спрямована на задоволення соціальних потреб та прагматично-престижну мотивацію, яка співпадає при формуванні з прийнятим у теорії планомірного формування розумових дій та понять другим типом навчання на повній орієнтувальній основі дій, що забезпечує вирішення життєвих ситуацій з ефективним результатом.

Формування альтруїстичної позиції включає побудову додаткової схеми ООД, яка дозволяє, окрім операційного вирішення завдань, нести додаткову інформацію про надання допомоги іншому – тобто певної організації взаємодій між членами сумісної діяльності. Надання допомоги іншому є суттєвою ознакою альтруїстичної поведінки, яка спирається на деяку жертву, але викликає при цьому позитивні емоції, тому що сумісна взаємодопомога дозволяє швидше та ефективніше досягати поставлених цілей.

По-друге, винесення мети в центр уваги дослідження переносить основний акцент на вирішення життєвих проблем у ситуації майбутнього часу. При формуванні цільової спрямованості системоутворюючими стають ситуації майбутнього часу. Акцент переноситься на моделювання майбутньої

перспективи особистості, а не на процеси пам'яті.

Експериментальне дослідження проводилося при формуванні альтруїстичної позиції цільової спрямованості підлітків у процесі туристичної діяльності серед гуртківців Миколаївського обласного центру туризму та краєзнавства учнівської молоді. На початку формувального експерименту були розроблені робочі картки, які отримали таку назву у школі П.Я. Гальперіна. Картки містили у собі інформацію покорокового виконання обов'язків різних посад у групі: штурман, завгосп зі спорядження, медик, ремонтник, завгосп із харчування, відповідальний за краєзнавче завдання. Основою цих ролей були дії по підготовці до майбутнього походу та у його процесі. Кінцевим результатом вважалося успішне виконання поставлених керівником цілей перед групою та кожним його членом окремо.

Для перевірки та порівняння отриманих результатів використовувався час, який було затрачено на виконання завдання, методика дослідження цільової спрямованості особистості, яка допомагала побачити зміни у цільовій спрямованості підлітків під час експерименту.

Для виявлення початкового рівня засвоєння знань та умінь планувати кроки для досягнення мети та визначення рівня цільової спрямованості підлітків була проведена робота з виконання обов'язків відповідно до обраної ролі без допомоги карток. Керівник групи висунув низку завдань, які виконувались підлітками згідно з їхньою посадою. Відмірявся час на виконання поставленого завдання, який зупинявся лише тоді, коли цілі, передбачені керівником, досягались у повному обсязі. Завданням штурмана було скласти категорійний маршрут подорожі, нанести його на карту, визначити місця ночівлі. Медик повинен був зібрати аптечку до походу. Метою завгоспу з харчування було скласти меню на весь похід та скласти список для закупівлі продуктів. Завгосп зі спорядження мав скласти список необхідного для походу спорядження, перевірити його справність. Ремонтнику доручалось укласти ремонтний набір, полагодити спорядження і привести його у належний вигляд. Відповідальному за краєзнавче завдання ставилася мета підготувати інформацію про історичні пам'ятки та визначні місця походу. Учасники експериментальної групи мали можливість виконати обов'язки кожної з запропонованих посад протягом декількох занять один раз. Підлітки мали уявлення про дії запропонованих їм ролей, вони отримали точну інструкцію, що їм слід зробити та якого результату досягти.

Формування альтруїстичної позиції підлітків є складним багатоетапним процесом, адже підліткам необхідно було навчитися не лише самостійно робити кроки для досягнення цілей, але й у потрібний час допомогти іншому, вміти разом ефективно виконувати справу. Вихідною точкою формування альтруїзму є розвиток здатності до емпатії, уміння поставити себе на місце іншого в різних ситуаціях. На першому етапі формувального експерименту нами були розроблені картки, які містили у собі інформацію покрокового виконання обов'язків різних посад у групі. На другому етапі формувального експерименту ці картки були доповнені такою інформацією: до кожної посади (ролі) додавалися правила про необхідність допомоги одного підлітка іншому у виконанні певної дії. На цьому етапі підлітки працювали в парах, де один виконував основну роль, а інший – допоміжну. Завданням допоміжної ролі було втручання в діяльність основного діяча лише так, щоб не заважати виконанню обов'язків, натомість надавати потрібну допомогу у проблемних випадках. Після проходження першого етапу формувального експерименту підлітки стикнулися з певними складнощами у самостійному виконанні обов'язків кожної посади, тому їм було неважко пристосуватися до вказівок у картках і надавати допомогу, адже усі проблемні місця вони відчували на собі. Основною метою було знову ж таки виконання у групі обов'язків з підготовки до походу та роботи під час походу. Після цього етапу відбулися певні зрушення у часі виконання обов'язків обраної посади.

Наступним етапом, згідно з теорією планомірного формування розумових дій та понять П.Я. Гальперіна, було продовження освоєння заданих дій, але вже без опори на реальні предмети. На цьому етапі відбувається процес інтеріоризації, тобто перенесення дії із зовнішнього, фізичного плану на

внутрішній план. Підлітки використовували зовнішню мову в якості заміни маніпулювання з реальними предметами. Далі відбувалася відмова від зовнішньої мови. Учасники експериментальної групи переносили зовнішньомовленнєве виконання дії цілком у внутрішню мову. Виконання обов'язків кожної посади, кроки по взаємодопомозі виконувалися «про себе». Завершальним етапом було виконання ролей та допомоги товаришам повністю на внутрішньому плані, з відповідними скороченнями і перетвореннями, з подальшим відходом виконання дії зі сфери свідомості в сферу інтелектуальних умінь і навичок. Для перевірки засвоєних умінь та навичок підліткам знову було запропоновано виконати обов'язки кожної з наведених посад (ролей), але вже без допомоги карток, лише за допомогою засвоєних знань. Головним для нас на цьому етапі було простежити наявність та результативність взаємодопомоги у підлітків під час виконання завдань.

Після проведення завершальної частини формувального експерименту можна побачити зміни у кількісних показниках часу, який витратили підлітки на виконання поставленого завдання. Відбувся прогрес у часі на альтруїстичній позиції. Також відбулися якісні зміни у поведінці підлітків. За допомогою робочих карток підлітки виробили уміння допомагати одне одному у складній ситуації. Якщо порівнювати результати останнього зрізу часових характеристик виконання завдання та першого зрізу, коли підлітки хаотично виконували свої ролі, то можна побачити великі зміни. Наочно це показують розрахунки середнього часу, критерія Ст'юдента та достовірності результатів, які відображені у таблиці 1.

Під час формування альтруїстичних навичок підлітків було проведено декілька зрізів у контрольній та експериментальній групах за допомогою методики дослідження цільової спрямованості особистості Я.В.

Таблиця 1

Порівняльна таблиця результатів у часі виконання обов'язків обраної посади під час першого та останнього зрізів

	Ремонтник	Медик	Штурман	Завгосп із харчування	Завгосп зі спорядження	Відповідальний за краєзнавче завдання
Середній час 1 зрізу	99,8	80,1	130,6	131,2	58,3	140,4
Середній час 3 зрізу	57,1	34,6	77,8	76,6	33,3	85,0
Критерій Ст'юдента (t)	21,4	31	25,6	34,8	24	25,1
Достовірність (p)	0,001	0,001	0,001	0,001	0,001	0,001

Васильєва для виявлення змін у сферах цільової направленості та рівневій структурі цільової спрямованості особистості.

За результатами останнього зрізу виявилось, що загалом підлітки контрольної групи найвище оцінюють сімейну, дружню та суспільну сферу спрямованості. Це свідчить про підвищення моральних якостей, культури та дозрівання. Цілі, пов'язані із задоволенням власних потреб, підлітки оцінюють вже не так високо, як це відбувалося після першого зрізу. Також зміна у пріоритетах спрямованості свідчить про те, що підлітки ставлять перед собою більше віддалених цілей, які досягаються складніше і довше, ніж ближні. Це свідчить про відсутність страху перед складнощами та наявністю вміння долати перешкоди на шляху до мети. Цілі, пов'язані з дружньою сферою, говорять про підвищення рівня товариськості у групі. Саме альтруїстична частина формульованого експерименту в поєднанні з нормами та правилами спортивного туризму сприяли розвитку дружніх стосунків підлітків, доброзичливості та бажанню допомогти товаришеві. Підвищився бал реалізації цілей у всіх сферах: особистісна – на 2,5 бали, інтимна – на 1,5 бали, сімейна – на 4,3 бали, дружня – на 3,1 бали, навчальна – на 2,3 бали, суспільна – на 3,3 бали, самодіяльна – на 0,8 бали. Це вказує на розвиток цільової спрямованості підлітків. Вони більше вірять у свої сили, націлені на результат і тому мають чітке уявлення про реалізацію поставленої мети.

Важливим є підвищення оцінки залежності результату від індивіда. На початку експерименту цей показник незначно відрізнявся від показника контрольної групи. В кінці формульованої частини підлітки почали брати на себе відповідальність за досягнення цілей та навчилися керувати ситуацією самостійно, про що не можна сказати стосовно контрольної групи. Їхні показники є сталими і не зазнали змін. Націленість на результат та докладання максимальних зусиль підлітками сприяють зростанню емоційного ставлення до цілей. Успіх або невдачі викликать більше емоцій, що і показав зріз. Останнім і дуже важливим компонентом є вольове зусилля. Цей показник підвищився в особистісній сфері на 2,6 бали, в інтимній – на 1,1 бали, сімейній – на 2,1 бали, дружній – на 2,2 бали, навчальній – на 2,8 бали, суспільній – на 5 балів, самодіяльній – на 2,4 бали.

Ефективність проведеного дослідження підтверджує показник критерію Ст'юдента, адже отримані емпіричні значення знаходяться в зоні значимості. Результати контрольної групи не мають відмінностей

порівняно з першим зрізом. На цьому етапі експерименту показники усіх сфер спрямованості експериментальної групи якісно і кількісно різняться від результатів контрольної групи.

Для виявлення характерних особливостей рівнів цільової спрямованості особистості ми провели статистичне порівняння за кількісними показниками, так само, як це було зроблено при аналізі сфер цільової спрямованості особистості. За кожною з трьох позицій наводяться кількісні показники загального складу цілей, їх відсоткове відношення, середнє арифметичне за вихідним списком і списком значущості цілей. Решта показників вказує на середнє арифметичне, але обчислюється на основі десятибальної шкали.

Кардинально змінилася розстановка пріоритетних цілей у підлітків, що пройшли процес формування. Якщо на початку експерименту на першому місці стояла егоцентрична позиція, потім раціональна і останнє місце займала альтруїстична, то в кінці формульованого експерименту місця розподілилися таким чином: на першому місці – альтруїстична позиція, на другому – раціональна, на третьому – егоцентрична.

Порівняно з першим зрізом, альтруїстична позиція в оцінці підлітків зросла на 1,63 бали, раціональна – на 1,25. Егоцентрична позиція знизилася на 0,68 балів. Такі дані свідчать про зменшення егоцентризму та збільшення спрямованості на оточуючих людей. Цілі стають більш благородними. Результати контрольної групи не змінилися: на першому місці – егоцентрична позиція, на другому – раціональна і на третьому – альтруїстична. Хоча після повторної розстановки пріоритетів у цій групі відбулися деякі зміни, коли раціональна позиція піднялася на перше місце, а егоцентрична на друге, альтруїстична залишилася на третьому. Така ситуація свідчить про те, що підлітки контрольної групи розуміють, що треба вище оцінювати більш віддалені цілі, але все так і залишається на рівні розуміння, а не справи.

Висновки з проведеного дослідження. У кінці формульованого експерименту ми отримали кількісні та якісні зміни в морально-виховному аспекті, зміни у постановці цілей на користь віддалених цілей, зростання значимості декількох сфер цільової спрямованості, а саме: сімейної, дружньої та суспільної, підвищення рівня вольових зусиль та товариськості, вміння планувати кроки для досягнення поставлених цілей та залучення в суспільну роботу при досягненні колективних цілей. Усі ці навички сприяли зростанню цільової спрямованості дослі-

джуваних підлітків та підтвердили ефективність застосування формувального експерименту у виховному процесі підлітків.

Достовірне зростання рівнів цільової спрямованості, продуктивність якісних змін у становленні його структурних компонентів в учасників експериментальної групи підтверджують можливість і необхідність забезпечення психологічної допомоги підліткам у процесі їх індивідуального розвитку, свідчать про можливість включення розробленої програми в позашкільну діяльність загальноосвітньої школи.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Васильев Я.В. Футурреальная психология личности: Монография. / Я.В. Васильев. – Николаев: Илион, 2007. – 519 с.
2. Маслоу А.Г. Мотивация и личность / А.Г. Маслоу. – СПб.: Питер, 2003. – 325 с.
3. Платонов К.К. Структура и развитие личности / К.К. Платонов. – М.: Наука, 1986. – 255 с.
4. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – СПб.: Питер, 1999. – 720 с.
5. Семиченко В.А. Проблемы мотивации поведения и деятельности человека / В.А. Семиченко. – К.: Милениум, 2004. – 521 с.

УДК 159.923.2: 922

СТРУКТУРА І ЗМІСТ ПРОГРАМИ ФОРМУВАННЯ ПСИХОСЕМАНТИЧНОГО ЗМІСТУ ПРАВОСВІДОМОСТІ СТУДЕНТІВ КОЛЕДЖІВ

Возович А.А., аспірант
кафедри психології та педагогіки
Університет сучасних знань

Стаття містить обґрунтований опис програми формування психосемантичного змісту правосвідомості (далі – Програма). Проведене експериментальне дослідження психосемантичної структури буденної правової свідомості студентів коледжів підтвердило ефективність Програми. Програму доцільно застосувати у практиці навчання та виховання студентів неправничих факультетів; у груповій психокорекційній роботі з правовими девіаціями; для вдосконалення системи професійної підготовки та підвищення кваліфікації викладачів юридичних дисциплін.

Ключові слова: психосемантика, розвиток правосвідомості, студенти коледжу.

В статье излагается обосновывающее описание программы формирования психосемантического содержания правосознания. Проведенное экспериментальное исследование психосемантической структуры обыденного правового сознания студентов колледжей подтвердило эффективность Программы. Программу целесообразно применять в практике обучения и воспитания студентов неюридических факультетов; в групповой психокоррекционной работе с правовыми девиациями; для совершенствования системы профессиональной подготовки и повышения квалификации преподавателей юридических дисциплин.

Ключевые слова: психосемантика, развитие правосознания, студенты колледжа.

Vozovych A.A. THE STRUCTURE AND MEANING OF THE PROGRAM OF FORMING PSYCHOSEMANTIC MEANING OF LEGAL CONSCIOUSNESS IN COLLEGE STUDENTS

The article offers a substantiating description of the Program of Forming Psychosemantic Meaning of Legal Consciousness. An experimental study of psychosemantic structure of ordinary legal consciousness of college students has proved the Program's effectiveness.

This Program is recommended for use in education and upbringing of students of non-law faculties; in psychological corrective group work with legal deviations; and to improve the system of professional training and improvement of skills of academics teaching jurisprudence.

Key words: psychosemantics, development of legal consciousness, college students.

Постановка проблеми. Сучасне українське суспільство переживає кризу у сфері правового виховання, характерними проявами якої є: зростання масштабів і спектра девіацій у зв'язку з масштабними суспільними зрушеннями (велика кількість внутрішньо переміщених осіб, наявність у населення забороненої зброї, безробіт-

тя, девальвація грошової одиниці тощо); відставання системи правового виховання від нової соціальної обстановки, глибоких трансформаційних зрушень; роз'єднаність державних, місцевих і громадських організацій і служб у сфері правового виховання; мізерне фінансування правовиховної роботи; дезорієнтація ціннісно-нормативних ос-